

تحلیل فضایی کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ تهران با استفاده از GIS

دکتر منوچهر فرج‌زاده

استادیار گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس

farajam@modares.ac.ir

مرضیه معصومی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری از دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

کتابخانه‌های عمومی در دسترسی عموم مردم به محصولات فرهنگی و اطلاعاتی نقش به‌سزایی دارند. در این مقاله کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ تهران از نظر توزیع فضایی، دسترسی‌ها و تسهیلات مورد ارزیابی قرار گرفته است. به همین منظور ابتدا نقشه‌های پایه و اطلاعات توصیفی مختلف از جمله جمعیت، سطح سواد و همچنین زیر ساخت‌ها و تسهیلات کتابخانه‌ها جمع‌آوری گردید، سپس با تنظیم و تکمیل پرسشنامه برخی از اطلاعات مورد نیاز ارزیابی از مراجعان تهیه گردید. نتایج این تحقیق نشان داد که علی‌رغم اینکه میانگین جمعیت منطقه ۱۲ تهران نسبت به سایر مناطق تهران کمتر می‌باشد ولی تعداد کتابخانه‌ها از فراوانی بیشتری برخوردار است. همچنین کتابخانه‌های موجود از توزیع فضایی مناسبی برخوردار نبوده و امکانات و تسهیلات موجود در کتابخانه‌ها به هیچ‌وجه پاسخگوی جمعیت شعاع ۱۰۰۰ متری تحت پوشش که با استفاده از توابع سامانه اطلاعات جغرافیایی محاسبه شده است نمی‌باشد و دسترسی به کتابخانه‌ها در وضعیت مناسبی قرار ندارد. برای حل مشکلات موجود پیشنهاد استفاده از فضاهای فرهنگی موجود و ایجاد کتابخانه‌های جدید در منطقه داده شده است.

کلمات کلیدی: برنامه‌ریزی شهری، کتابخانه‌های عمومی، توزیع فضایی، سامانه اطلاعات جغرافیایی.

۱- مقدمه

شاید یکی از بهترین مکان‌ها برای مطالعه، علم‌اندوزی و گذران اوقات فراغت، کتابخانه باشد. کتابخانه‌های عمومی یکی از اجزای اصلی جامعه هستند که می‌توانند نقش مهمی در رشد و اعتلای فرهنگ جامعه ایفا کنند. به همین جهت می‌توان آن‌ها را به عنوان یک قدرت اجتماعی و یکی از عوامل مهم تأثیرگذار در جامعه محسوب نمود. نقش این نوع کتابخانه‌ها به حدی محسوس و مهم است که با نام دانشگاه‌های عمومی خوانده می‌شوند.

برای مکان‌گزینی محل مناسب کتابخانه‌ها، باید تعداد و تراکم جمعیت، کاربری اراضی و تدارک نیروی انسانی مورد نیاز و فضای کتابخانه‌ها، تهویه مطبوع؛ قبل از احداث کتابخانه و تعداد کتاب‌ها، اعضا، مراجعان، و خدمات رفاهی و جنبی؛ باید بعد از احداث مورد ارزیابی قرار گیرد؛ زیرا تراکم جمعیت و کاربری اراضی اطراف کتابخانه‌ها و زیر ساخت‌های اولیه آن را نمی‌توان بعد از ساخت کتابخانه تغییر داد و باید قبل از ساخت برای آن برنامه ریزی شود، ولی تعداد کتاب‌ها، مراجعان و اعضا و خدمات جنبی را می‌توان بعد از ساخت کتابخانه بنا به استقبال مراجعان تغییر و گسترش داد [۱].

امروزه، تعداد کم کتابخانه‌های عمومی، شرایط ثبت نام (مانند داشتن شماره تلفن و معرف) و شرط سنی مراجعان، سیستم‌های قدیمی و ناکارآمد (به خصوص عدم وجود وسایل سمعی و بصری و رایانه)، توزیع نامناسب و طی مسافت‌های طولانی و پرمخاطره به‌ویژه در شهرهای بزرگ، دسترسی به کتابخانه‌ها را دشوار ساخته است. افزون بر این تعطیلی‌های طولانی که مدت زمان زیادی را از مشتاقان کتاب و کتابخوانی، به خصوص تازه‌واردان می‌گیرد و ممکن است افراد برای مدتی از رفتن به کتابخانه صرف نظر کنند. به علت مسایل فوق تعداد زیادی از افراد جامعه به کتابخانه‌های عمومی مراجعه نمی‌کنند. "اکثر کتابخانه‌های عمومی فاقد هرگونه سرویس برای بی‌سوادان، کودکان و نوجوانان است و تا مردادماه ۱۳۷۰، فقط ۱۳ کتابخانه عمومی در تهران بازگشایی شده بود." تا تابستان ۱۳۸۲، ۶۴ کتابخانه عمومی در مناطق بیستگانه تهران ساخته شده است. یعنی در طی ۱۲ سال، ۵۱ کتابخانه عمومی به غیر از کتابخانه‌های مساجد، حسینیه‌ها و کانون پرورش فکری

کودکان و نوجوانان در تهران مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند» [۲]. این در صورتی است که رشد کیفی کتابخانه‌ها به کندی صورت می‌گیرد و هیچ هماهنگی با رشد جمعیت ندارد. مطالعه حاضر به منظور ارزیابی شرایط مکانی کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۱۲ صورت گرفته است و به همین منظور از توانایی‌های سیستم اطلاعات جغرافیایی استفاده شده است.

۲- پیشینه تحقیق

تحلیل موقعیت و ارزیابی امکانات موجود در کتابخانه‌های توسط محققین مختلف در داخل و خارج کشور مرد مطالعه قرار گرفته است: زنگی‌آبادی (۱۳۸۱) وضعیت کتابخانه‌های عمومی و دسترسی به آن را در شهر کرمان مورد بررسی قرار داده است. او با کمک سامانه اطلاعات جغرافیایی^(۱) به مکانیابی کتابخانه‌های عمومی موجود و آتی شهر کرمان پرداخته است [۳]. مرجانی (۱۳۷۷) به بررسی راه‌حل‌های بهبود وضعیت کتابخانه‌های شهر ری پرداخته و با پخش و جمع‌آوری پرسشنامه‌هایی از مدیران و مراجعان، به‌طور مفصل نحوه امکانات و دیگر مشخصات کتابخانه‌ها را بررسی کرده است. وی به این نتیجه رسیده است که بیش از ۵۰ درصد اعضای کتابخانه‌های عمومی که برای مطالعه درس‌های تحصیلی، کمک درسی و تست‌های کنکور به کتابخانه می‌آیند و بیشتر محصل یا پشت کنکوری هستند [۴]. به‌فروزی (۱۳۷۰) نیز به برتحلیل امکانات کتابخانه‌ها پرداخته و مسایل مکانی آنها را مورد توجه قرار نداده است [۵]. داودیان (۱۳۷۶) با هدف مقایسه میزان رضایت‌مندی استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های وابسته به سازمان فرهنگی-هنری شهرداری و استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در شهر تهران تحقیقی را انجام داده است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد که فقط در زمینه ضوابط و مقررات، میزان رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی بیشتر از سازمان فرهنگی هنری شهرداری است و در سه زمینه دیگر،

یعنی مجموعه کتابخانه، خدمات جنبی، وضعیت فضا و تجهیزات کتابخانه‌های مورد بررسی، میزان رضایت استفاده‌کنندگان کتابخانه‌های وابسته از کتابخانه‌های عمومی وابسته سازمان فرهنگی-هنری شهرداری بیشتر از رضایت استفاده‌کنندگان کتابخانه‌های وابسته به فرهنگ و ارشاد اسلامی است [۶]. ابادی (۱۳۷۶) به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی شهر اصفهان پرداخته است. وی با بررسی تعداد مراجعان و نوع تقاضای آنها، سطح انتظار مراجعان را مشخص کرده و سعی نموده با سیاست‌گذاری و تغییر در کمیّت و کیفیت مجموعه مواد اطلاعاتی و جلب رضایت مراجعان، تسهیلات ویژه‌ای برای دسترسی به اطلاعات پیشنهاد نماید [۷]. آقاجان‌زاده (۱۳۷۵) با بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان مازندران، پس از شناسایی فضا، امکانات و نیروی انسانی، نکات قوت و ضعف آنها را تحلیل نموده است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد که تعداد کتابخانه‌ها با جمعیت موجود همخوانی ندارد و کتابخانه‌ها به‌ندرت دارای افراد متخصص کتابداری است و هیچ‌یک از مدیران تخصص کتابداری ندارند. همچنین بسیاری از مکان فعلی کتابخانه‌ها مخصوص کتابخانه ساخته نشده‌اند [۸]. افروزی‌نیا (۱۳۷۶) با بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان خوزستان به این نتیجه رسیده است که تعداد کتابخانه‌های استان کافی نبوده و اکثر مراجعان را محصلین و دانشجویانی تشکیل می‌دهند که در گروه سنی ۱۵ تا ۲۳ سال بوده و بیشتر مرد هستند. همچنین کتابخانه‌های موجود نیازهای مراجعان را در مورد کتاب، فضا و خدمات جنبی مرتفع می‌سازند [۹]. ترشیزی (۱۳۷۴) به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی-دولتی و وقفی شهر مشهد پرداخته و یافته‌های وی نشان می‌دهد که فضا و امکانات کتابخانه استان قدس رضوی (مرکزی) از وضعیت مناسب و خوبی نسبت به بقیه کتابخانه‌ها برخوردار بوده و در مجموع مطالعات وی نشان داده که برنامه‌ریزی صحیح از فضا و مجموعه کتابخانه، نقش به‌سزایی در ایجاد عادت و علاقه به مطالعه داشته و بیشتر کتابخانه‌ها عمدتاً برای قرائت مورد استفاده قرار می‌گیرد [۱۰]. آشوغ (۱۳۷۳) نیز به بررسی وضعیت فضا و امکانات و شاغلان کتابخانه‌های عمومی استان گیلان پرداخته است [۱۱]. امانی (۱۳۷۴) به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان اردبیل پرداخته و نتایج مطالعه وی نشان می‌دهد که تعداد کتابخانه‌های استان کافی نبوده و اکثر مراجعان در گروه سنی ۲۲-۱۳ سال قرار داشته و بیشتر مرد و مجرد هستند. همچنین بر اساس نظرسنجی که از مراجعان صورت گرفته مشخص شده که فضای اکثر کتابخانه‌ها و میزان ارائه خدمات جنبی کتابخانه‌ها، در وضعیت مناسبی قرار ندارد [۱۲]. کانفیندرفر^(۱) (۱۹۸۹)، میزان رضایت مراجعان از خدمات کتابخانه‌ها را با معیار ارزشیابی «انجمن کتابداری آمریکا»^(۲) از جمله مجاورت، تهویه مطبوع، تعداد میز و صندلی، تعداد کتب، فضا و نیروی انسانی متخصص در ۱۸ کتابخانه با شیوه‌های آماری مناسب تحلیل کرده است. نتایج کار وی نشان می‌دهد که هیچ رابطه‌ای بین رضایت و خوشایندی مراجعان و ۶ معیار مورد مطالعه وجود ندارد [۱۳].

1) GIS (Geographic Information System)

1) Kanfindfer, K.

2) A.L.A. (America Library Association)

اولیور^(۳) (۱۹۹۶) گسترش فرضی کتابخانه‌های عمومی را توصیف می‌کند و ایجاد "بانک اطلاعاتی عمومی"^(۴) را الزامی می‌بیند. یافته‌های وی نشان می‌دهد که تحت بعضی موقعیت‌ها، یک سیستم مختلط برای عموم از تدارک یک سیستم منفرد یا خالص، هزینه‌اش کمتر و میزان بازیابی و بهره‌بری سیستم بیشتر خواهد بود [۱۴]. برنارد^(۵) (۱۹۹۶) نقش کتابخانه‌های عمومی را در کمک به پیشرفت جامعه مورد بررسی قرار می‌دهد و این رابطه را بسیار ارزنده و مفید می‌یابد [۱۵]. هانسون^(۶) به بررسی وضعیت نزدیک به ۲۱ سال کار (۱۹۱۸-۱۸۹۷) کتابخانه قدیمی وست‌مونت^(۷)، از جمله تعداد مراجعان و تقاضا و سطح انتظار مردم از آن کتابخانه پرداخته است. به اعتقاد وی جایگاه واقعی کتابخانه بسیار ارزنده بوده و نتایج مطالعه وی نشان می‌دهد که حدود ۹۵ درصد مجموعه کتابخانه با نیازهای مراجعان همخوانی دارد [۱۶].

به طور کلی سیستم اطلاعات جغرافیایی به جغرافیدانان و برنامه ریزان امکان می‌دهد با گردآوری و تحلیل اطلاعات برای سالم سازی محیط زیست و جامعه شهری همراه با آینده نگری منطقی در مسائل شهری در مطلوبیت بخشیدن به محیط شهری، سهم عمده ای را بر عهده گیرند که یکی از این راهبردها مکان گزینی های بهینه است [۱۷]. استفاده از این سیستم برای مکان یابی و قابلیت دسترسی از توانائی های بارز آن محسوب می شود. در مجموع قابلیت دسترسی از طریق توزیع فضایی مراکز خدماتی، سهولت دسترسی به هر مرکز، میزان کیفیت و نقش فعالیت های انجام شده در یک مکان تعیین می شود [۱۸]. در عین حال تخصیص و مکان یابی برای اراضی شهری از الگوی استاندارد در قالب سرانه کاربری های شهری پیروی می کند که لازم است در برنامه ریزی های شهری مورد توجه قرار گیرد [۱۹]. شاخص های متعددی برای مکان گزینی مراکز خدمات شهری می باید مورد مطالعه قرار گیرد تا بر اساس آن بتوان مکانهای بهینه را تعیین نمود. این شاخص عبارتند از سازگاری، مطلوبیت، ظرفیت و وابستگی [۲۰]. در این شاخص ها سازگاری به مفهوم هماهنگی و همخوانی کاربری ها با یکدیگر، مطلوبیت به مفهوم استقرار مراکز از نظر شرایط محیطی، شعاع دسترسی و...، ظرفیت به مفهوم میزان بارگذاری مراکز با توجه به نیاز و قابلیت و وابستگی به شکل متناسب و زنجیر وار کاربری های شهری اطلاق می شود. تحقیق حاضر در منطقه ۱۲ تهران برای تحلیل وضعیت کتابخانه‌های عمومی صورت گرفته است. این وضعیت هم شامل بررسی موقعیت فضایی و مکانی و کاربری اراضی اطراف کتابخانه هاست و هم امکانات و تسهیلات داخلی آنها را شامل می شود.

۳- مواد و روشها

در این تحقیق از دو دسته اطلاعات استفاده شده است دسته اول شامل اطلاعات جمعیتی منطقه ۱۲ است که از مرکز اطلاعات جغرافیایی تهران وابسته به شهرداری تهران گرفته شده است. این اطلاعات به صورت رقومی به همراه نقشه منطقه است. دسته دوم اطلاعات از طریق مطالعه میدانی و پخش پرسشنامه در بین مراجعان و مدیران کتابخانه های عمومی در مورد شرایط داخلی کتابخانه و همچنین محیط اطراف کتابخانه - که ساکنان منطقه بهتر از هر کسی می توانند در مورد آن نظر دهند - و مسایل دیگر کسب شد. این تحقیق بیشتر بر اساس تفحص و بررسی نقادانه از وضع محیط داخلی و خارجی کتابخانه ها تدوین شده است. دلایل تاریخی، فرهنگی، سهولت ارتباط با مناطق مرکزی، حق ساکنان منطقه از تسهیلات بهتر و بیشتر و بیشترین تعداد کتابخانه از دلایل عمده انتخاب منطقه است. "حوزه مرکزی تهران که در واقع هسته تاریخی شهر و دارای شخصیت اداری، سیاسی، آموزشی، تجاری، خدماتی، بهداشتی، درمانی و حتی تفریحی است. این حوزه شامل مناطق ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۶، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و بخشی از مناطق ۱۳ و ۱۴ است و بیشترین تأسیسات اداری-تجاری و خدماتی را دارد. به جرأت می توان گفت توزیع بیش از ۵۰ درصد سازمان های دولتی در مقیاس شهری و کشوری و ۴۰ درصد واحدهای صنعتی و ۴۴ درصد کل کاربری های غیرمسکونی در حوزه مرکزی تهران (هسته اصلی شهر) این حوزه مطلق العنان عملکردها بوده و باید در اصلاح بافت عملکردی شهر تهران به این تمرکزها توجه گردد" [۲۱].

در این تحقیق هفت کتابخانه عمومی - دولتی در منطقه ۱۲ تهران به علت استقبال زیاد مراجعان مورد بررسی قرار گرفت. موقعیت این کتابخانه ها عبارتند بودند از: در شمال کتابخانه طالقانی؛ در مرکز منطقه و در شرق؛ کتابخانه ۱۷ شهریور در بوستان ۱۷ شهریور و در غرب؛ مرکزی عمومی در بوستان شهر (پارک شهر) و در جنوب منطقه به ترتیب از راست به چپ؛ کتابخانه های علامه حلی، فردوسی در بوستان شوش، خواجوی کرمانی در بوستان خواجوی کرمانی و سیدمرتضی. این کتابخانه ها به صورت ناهمبند با جمعیت داخل و مراجعان خارج

3) Oliver, M.

4) P.D.B. (Public Database Bank).

5) Bernard, M.

6) Hanson, E.

7) West Mount.

منطقه توزیع شده‌اند؛ یعنی در قسمت جنوبی چهار کتابخانه به صورت متراکم و با مدیریت‌های مختلف و در قسمت‌های شمالی، شرقی و غربی، سه کتابخانه، به صورت پراکنده وجود دارند. کتابخانه پستی فرهنگ (ایثارگران) در زیرزمین کتابخانه مرکزی عمومی با همان تعداد کتاب خدمات رسانی می‌کند. شش کتابخانه مراکز مذهبی به ترتیب عبارتند از: در شمال کتابخانه فاطمیه در حسینیه فاطمیه، در مرتبه‌ای پایین‌تر از راست به چپ؛ کتابخانه دردار در خانه فرهنگ دردار (اولین خانه فرهنگ در شهر تهران)، سعادت در حسینیه حایری، امام حسین (علیه‌السلام) در حسینیه کربلایی‌ها و در جنوب شرق منطقه از راست به چپ؛ کتابخانه بقیه‌ا... در مسجد صدریه و لرزاده در مسجد لرزاده قرار دارند. موقعیت کتابخانه‌های عمومی به تفکیک سازمان‌مادر آنها در نقشه شماره (۱) نشان داده شده است.

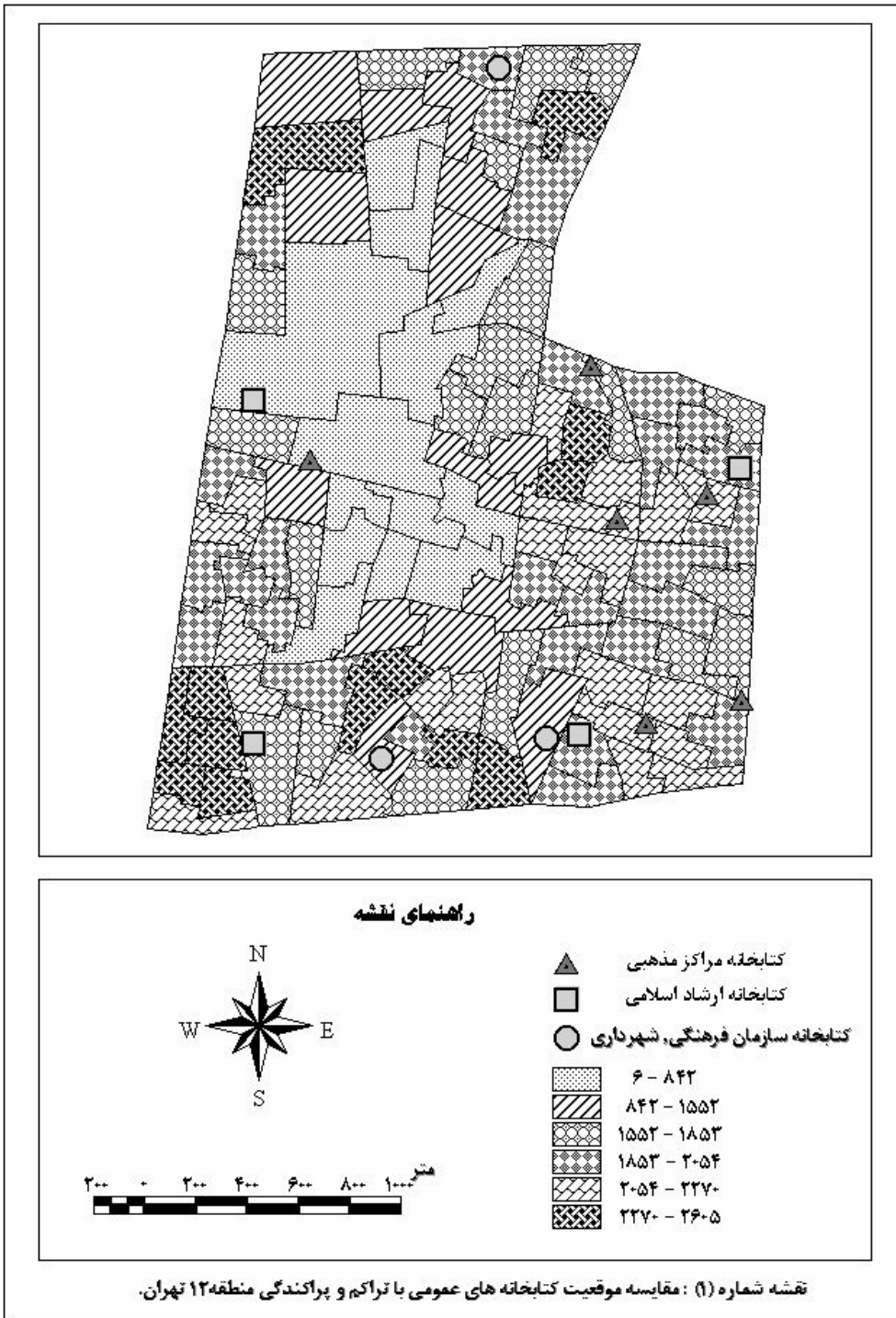
۳-۱- داده‌های پرسشنامه‌ای:

اطلاعات و آمار جمع‌آوری شده مورد نیاز از کتابخانه‌ها در دو بخش مدیران و مراجعان تهیه شده است. این اطلاعات در بخش مدیران شامل درجه کتابخانه، زیربنا، تعداد کتاب‌ها، اعضا، مراجعان، کارکنان و غیره است. در بخش مراجعان شامل جنس، سن، تأهل، میزان تحصیلات، شغل و درآمد مراجعان - از درآمد و شغل سرپرستان خانوارهای آنها برای تعیین طبقه اجتماعی استفاده شد زیرا اکثر مراجعان دارای شغل و درآمد نبودند - فاصله مکانی، زمانی و محل سکونت مراجعان، علت مراجعه، امکانات، عدم استقبال از مواد کتابخانه و غیره است. اطلاعات به دست آمده در ۲۷ جدول و ۳۰ نمودار با کمک نرم‌افزار SPSS^(۱) مورد تحلیل قرار گرفته است.

۳-۲- داده‌های سامانه اطلاعات جغرافیایی^(۱):

وضعیت استقرار و پراکندگی کتابخانه‌ها و خصوصیات جمعیتی از قبیل تراکم و پراکندگی برای انواع گروه‌های مختلف سنی و جنسی جمعیت منطقه و مشخصات دیگر موجود در فایل‌های اطلاعاتی (بانک اطلاعاتی) در سطح منطقه در محیط آرک ویو^(۲) بر روی ۱۸ نقشه نشان داده شده است. آمار جمعیتی سال ۱۳۷۵ که در تهیه نقشه‌های توصیفی^(۳) استفاده شد، عبارتند از: تعداد جمعیت، تعداد افراد شاغل، بیکار، زنان، مردان، باسوادان، افراد بالای ۶ سال، بالای ۶۵ سال، افراد بین ۶-۶۵ سال، واحدها و تعداد خانوارهای ساکن که در ۱۸ نقشه رنگی نشان داده شده است. این اطلاعات از "مرکز اطلاعات جغرافیایی تهران"^(۴) دریافت شد. از تحلیل‌های خاص GIS یعنی بافرینگ یا تعیین محدوده^(۵) بر روی نقشه راقومی^(۶) استفاده شد. به دلیل این که عملکرد و امکانات کتابخانه‌ها با درجه آنها تناسب نداشت و از محلی بیشتر و از منطقه‌ای کمتر بود، محدوده خدماتی کتابخانه‌ها به شعاع یک کیلومتر در نظر گرفته شد که شعاع عملکردی کتابخانه‌های ناحیه‌ای (درجه ۲ و ۳) است. بلوک‌های واقع در حوزه نفوذ کتابخانه مشخص و با یادداشت برداری دستی از کدها و آمار و اطلاعات جمعیتی ۱۰۸ رکورد راقومی که ذکر شد، خصوصیات جمعیتی اطراف کتابخانه‌ها، استخراج و در جدولی تنظیم شد. این خصوصیات عبارتند از: تعداد کل جمعیت، تعداد افراد باسواد و گروه‌های سنی مختلف بلوک‌های منطقه ۱۲ تهران. در مرحله بعد تعداد جمعیت منطقه و افراد باسواد، تعداد کتاب‌ها و دیگر امکانات کتابخانه‌ها با استانداردهای سازمان یونسکو و انجمن‌های بین‌المللی کتابداری مقایسه و ارزیابی شد. مشخصات کتابخانه‌ها و مراجعان که از طریق پرسشنامه‌ها جمع‌آوری شده‌اند، در جدول‌هایی تنظیم و با کمک نرم‌افزار SPSS به صورت نمودارهایی رسم شد. همچنین استانداردهای کتابخانه‌ها و مشخصات جمعیتی منطقه ۱۲ (سال ۱۳۷۵) [۲۲] شامل جمعیت فعال و غیرفعال، شاغل و بیکار، میزان تحصیلات افراد در مقاطع مختلف اخذ و با تشکیل بانک اطلاعاتی در نرم‌افزار SPSS نمودارهای مربوط برای درک بهتر وضعیت اقتصادی، اجتماعی ساکنان منطقه ۱۲ در ۸ جدول و ۱۵ نمودار ترسیم شد.

- 1) SPSS (Statistical Package for Social Sciences).
- 1) DGIS (Database Geographic Information System).
- 2) Arcview .
- 3) Choropelate Maps.
- 4) TGIS (Tehran Geographic Information System).
- 5) Buffering.
- 6) Digital.

۴- نتایج

۴-۱- توزیع فضایی کتابخانه‌ها

با توجه به جمعیت محدوده شعاع عملکردی کتابخانه‌های عمومی - دولتی (جدول شماره ۱) و تراکم و پراکندگی جمعیت منطقه ۱۲ تهران (نقشه شماره ۱) مشخص می‌شود که هرچه از شمال به طرف جنوب بیاییم، تراکم جمعیت بیشتر می‌شود. به‌طور کلی در شمال، شرق و غرب

منطقه با توزیع نامناسب کتابخانه‌ها نسبت به جمعیت و انبوه مراجعان مواجه هستیم که در مواقع لزوم گاه با طی مسافت‌های طولانی، از آمدن به کتابخانه مأیوس می‌شوند یا شرایط دشوار آن را تحمل می‌کنند. در شمال منطقه به‌علت کمبود کتابخانه، افراد زیادی به کتابخانه طالقانی مراجعه می‌کنند که مواقعی از سال (امتحان دوره‌های تحصیلی و کنکور سراسری و آزاد) ازدحام مراجعان از دبیرستان‌ها و دانشگاه آزاد که در نزدیکی آن قرار دارد، آسایش را از افراد می‌گیرد. بیشترین تراکم جمعیت در شرق و غرب منطقه به‌خصوص نیمه جنوبی آن دیده می‌شود. کتابخانه‌ها در این منطقه یا اندک هستند یا دارای مجموعه مناسب و کافی نیستند. در شرق منطقه که مهم‌ترین و پرتراکم‌ترین محدوده و از حوزه دسترسی دیگر کتابخانه‌ها خارج است، تنها کتابخانه ۱۷ شهریور وجود دارد. در مرکز غربی - منطقه - کتابخانه مرکزی عمومی (پارک شهر) قرار دارد. این کتابخانه از خارج منطقه هم مراجعان بسیاری دارد. همان‌طور که مشاهده شد، مراجعه افراد به کتابخانه‌ها تابع فاصله و زمان دسترسی است و هرچه فاصله زمانی و مکانی کتابخانه کمتر باشد، تعداد مراجعان بیشتر است. ولی در مواردی که فضا و امکانات کتابخانه در حد بالا و ممتازی باشد - مانند کتابخانه مرکزی عمومی - عامل دسترسی فقط، فاصله و زمان کوتاه نیست بلکه تابع عوامل دیگری همچون مجموعه کتابخانه، خدمات جنبی، امکانات و تسهیلات محیطی کتابخانه از جمله گرمایش و سرمایش مناسب است. اما در جنوب منطقه با تراکم کمتر جمعیت نسبت به قسمت‌های شرقی و غربی، شاهد تأسیس چهار کتابخانه بعد از انقلاب اسلامی هستیم که کتابخانه‌های فردوسی و خواجه‌ی کرمانی به تازگی مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند. همان‌گونه که در تحقیقات قبلی هم دیده شد، افراد به کتابخانه‌های قدیمی‌تر بیشتر مراجعه می‌کنند، به همین دلیل، در کتابخانه‌های فوق با ازدحام مراجعان روبرو نبودیم. اما در کتابخانه‌های علامه‌حلی و سیدمرتضی، با وجود شرایط نامناسب محیطی - داخل و خارج کتابخانه - انبوه مراجعان برای مطالعه درس‌های شخصی خود آمده بودند. آنچه مسلم است در مکانیابی کتابخانه‌های جدید فقط وجود بوستان‌های موجود که در دست شهرداری است، باعث انتخاب این مکان‌ها شده و به ملاحظات دیگر مثل عدم مجاورت با کتابخانه دیگر (مثل فردوسی)، نزدیکی به استادיום و زمین‌های بازی و ورزشی (مثل خواجه‌ی کرمانی) توجهی نشده است. با توجه به موقعیت و کاربری اراضی اطراف کتابخانه‌ها، در شمال، شرق و غرب منطقه با تعداد کم کتابخانه‌ها نسبت به جمعیت و انبوه مراجعان مواجه هستیم، اما در جنوب منطقه با تراکم کتابخانه‌ها روبرو هستیم به‌صورتی که شعاع دسترسی آن‌ها با یکدیگر تداخل دارد. به‌طور کلی در بعضی کتابخانه‌ها افراد با وجود کاربری‌های صنعتی، محیط ناامن اطراف کتابخانه و تداخل کاربری‌های اداری در داخل کتابخانه‌ها با اکراه به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کنند. بیشتر فضاهای خارج از محدوده دسترسی کتابخانه‌ها، در شمال، شرق و مرکز منطقه قرار دارند. در مرکز منطقه محدوده تجاری قرار دارد ولی حسینه‌ها و مساجد زیادی که دارای کتابخانه عمومی هستند به‌صورت نیمه وقت دایر هستند. در بلوک‌های شمال غربی که بیشتر دارای کاربری تجاری، اداری است، جمعیت کمتری سکونت دارد. به توجه به تراکم جمعیت و کاربری‌های تجاری و مسکونی، بعید به‌نظر می‌رسد در خود منطقه مکان مناسب برای تأسیس کتابخانه جدید یافت شود. با وسیع کردن فضا، تجهیز مجموعه کتاب‌ها و دیگر منابع کتابخانه در مناطق مجاور مثل کتابخانه امام خمینی در بوستان خیام (منطقه ۱۳) و آیه‌ا... طالقانی (فقط مخزن کتاب دارد و افراد فقط کتاب امانت می‌گیرند) و یا حداقل با ایجاد چند قرائت‌خانه، می‌توان از ازدحام جوانان در هنگام برگزاری امتحانات و کنکور سراسری کاست.

۴-۲- تحلیل جمعیتی در شعاع عملکرد کتابخانه‌ها

برای انجام این تحلیل ابتدا با استفاده از تابع بافرینگ یا تعیین حریم سامانه های اطلاعات جغرافیایی برای هر یک از کتابخانه های دولتی مستقر در منطقه ۱۲ شامل کتابخانه های علامه حلی، سید مرتضی، ۱۷ شهریور، مرکزی عمومی، طالقانی، خواجوی کرمانی یک حریم ۱۰۰۰ متری ترسیم گردید. این فاصله به عنوان شاخص حداکثری در نظر گرفته شده که فرد می تواند با پای پیاده از امکانات یک کتابخانه استفاده نماید. سپس اطلاعات جمعیتی و سطح سواد اخذ شده از مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران (آمار مربوط به سال ۱۳۷۵ می باشد) در داخل حریم هر یک از کتابخانه ها استخراج گردید که نتیجه حاصله در جدول شماره ۱ ارائه شده است. همانطور که ارقام جدول نشان می دهد کتابخانه علامه حلی حدود ۴۰۰۰۰ نفر جمعیت را تحت پوشش خود دارد و کتابخانه فردوسی فقط به ۸۰۰۰ نفر جمعیت ساکن در شعاع ۱۰۰۰ متری خدمات کتابخانه های ارائه می کند. نکته مهمی که از بررسی ارقام جدول مشخص می شود حدود ۳۰۰۰۰ نفر یا یک ششم از جمعیت منطقه مورد مطالعه تحت پوشش هیچکدام از خدمات کتابخانه قرار نمی گیرند که حکایت از عدم توزیع مناسب فضایی کتابخانه ها در سطح منطقه دارد.

بررسی تعداد افراد با سواد در هر یک از محدوده های کتابخانه ها نیز بیانگر چنین روندی می باشد و مشخص می کند که جمعیت با سواد در شعاع عملکرد هر یک از کتابخانه ها بالای ۸۰ درصد بوده و با توجه به توضیح فوق الذکر خدمات کتابخانه ای در حد نیاز جمعیت با سواد ساکن نمی باشد.

مقایسه تعداد کتاب ها و افراد با سواد در محدوده شعاع عملکردی نشان می دهد که علی رغم استاندارد فدراسیون بین المللی انجمن های کتابداری (ایفلا)^(۱) برای جمعیتی معادل ۱۰۰،۰۰۰ نفر با سواد حداقل ۲۰۰،۰۰۰ جلد کتاب در کتابخانه های عمومی ضروری می باشد (یعنی به ازای هر نفر باید حداقل ۲ کتاب در کتابخانه موجود باشد). بنابراین باید در ازای ۱۴۴۴۱۷ نفر با سواد، حدود ۲۸۸۸۳۴ جلد کتاب در کتابخانه ها موجود باشد. در حالیکه جمع کل کتاب های کتابخانه ها ۱۸۹۵۰۵ جلد کتاب است که بنابراین در حدود ۹۹۳۲۹ جلد کتاب کسری دارد. بنابراین با توجه به جمعیت منطقه، برای ۱۰ نفر از ساکنان، ۱۳ کتاب در کتابخانه های عمومی - دولتی وجود دارد. از اینرو براساس جدول (۱) تعداد جمعیت شعاع عملکردی اطراف کتابخانه ها با تعداد کتاب های کتابخانه هماهنگی ندارند، فقط تعداد کتاب های کتابخانه فردوسی به علت کوچکی حوزه نفوذ، مجاور بودن با کتابخانه های دیگر، دو برابر افراد با سواد است. تعداد کتاب های کتابخانه مرکزی نیز با توجه به (موقعیت خاص) نزدیکی به مراکز تجاری و دوری از مکان های مسکونی و داشتن امکانات خوب از دوبرابر هم بیشتر است.

جدول شماره (۱): مشخصات جمعیتی افراد ساکن در محدوده عملکردی کتابخانه های دولتی

کتابخانه ها	جمعیت محدوده (نفر)	تعداد افراد با سواد	تعداد کتابها	افراد بین ۶-۶۵ سال
علامه حلی	۴۰۸۷۴	۳۱۲۴۵	۲۶۰۰۰	۳۳۱۹۰
۱۷ شهریور	۲۶۱۱۳	۲۰۹۱۸	۱۷۱۵۰	۲۰۲۷۶
خواجوی کرمانی	۱۴۰۳۴	۹۷۷۳	۱۳۸۰۰	۱۱۸۳۰
سید مرتضی	۲۸۵۵۲	۲۱۵۷۱	۲۶۰۰۰	۲۳۸۴۱
فردوسی	۷۷۶۹	۵۲۸۱	۱۱۷۸۴	۶۴۵۲
مرکزی عمومی	۲۱۰۴۲	۱۶۷۵۲	۷۵۱۹۹	۱۷۰۱۲
طالقانی	۱۸۹۵۰	۱۶۱۷۰	۱۹۵۷۲	۱۴۶۴۶
خارج از محدوده	۲۹۱۶۶	۲۲۷۰۷	-	۲۳۸۶۰
مجموع	۱۸۶۵۰۰	۱۴۴۴۱۷	۱۸۹۵۰۵	۱۴۹۷۴۷

* اطلاعات جمعیتی از مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران (TGIS) اخذ شده است.

۴-۳- دسترسی به کتابخانه ها :

دسترسی به کتابخانه های عمومی منطقه ۱۲ با توجه به فاصله زمانی و مکانی طی شده مراجعان تنظیم شده است. مبدأ حرکت مراجعان - که در پرسشنامه مطرح شده بود - به سمت کتابخانه ها نشان می دهد، افراد مسافت زیادی را طی می کنند و حتی از کنار

1) International Federation of Library Associations (IFLA).

دیگر کتابخانه‌ها گذشته، به کتابخانه‌ای می‌روند که مطلوب‌تر است. جدول شماره ۲ بیانگر فاصله مکانی طی شده توسط مراجعان مختلف می‌باشد. برای نمونه کتابخانه‌ای که افراد زیادی از داخل و خارج منطقه - به‌خصوص از طرف مناطق غربی شهر - به آن مراجعه می‌کنند، کتابخانه مرکزی عمومی است. سیدمرتضی و ۱۷ شهرپور نیز از جمله کتابخانه‌هایی هستند که از مسافت‌های بالای دو کیلومتر به آن‌ها بیشتر مراجعه می‌کنند. در مورد زمان مصرف شده تا کتابخانه‌ها، دیده می‌شود هرچه زمان مصرف شده تا کتابخانه کمتر باشد، تعداد مراجعان بیشتر است. بیشترین افرادی که زمان کمتری را برای مراجعه به کتابخانه طی می‌کنند، از مراجعان کتابخانه طالقانی هستند و بیشترین افرادی که یک ساعت زمان صرف می‌کنند، از مراجعان کتابخانه مرکزی عمومی (پارک شهر) هستند.

جدول شماره (۲): فاصله مکانی مراجعان تا کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲.

کتابخانه‌ها	۵۰۰ متر	۱۰۰۰ متر	۱۵۰۰ متر	۲۰۰۰ متر	بیشتر از ۲۰۰۰ متر
علامه حلی	۱۳	۹	۰	۷	۱۰
۱۷ شهرپور	۱۳	۱۲	۲	۲	۱۴
خواجوی کرمانی	۷	۵	۲	۰	۱
سیدمرتضی	۷	۹	۸	۳	۱۳
فردوسی	۸	۵	۶	۴	۴
مرکزی عمومی	۵	۱۰	۴	۲	۴۳
طالقانی	۲۲	۹	۶	۷	۱۲
مجموع	۷۵	۵۹	۲۸	۲۵	۹۷

۴-۴- نیروی انسانی و زیرساخت‌های کتابخانه‌ها

تأمین نیروی انسانی رابطه بسیار نزدیکی با بودجه دارد و بدون تأمین بودجه مناسب و کافی، توسعه کتابخانه‌ها با مشکل همراه خواهد بود. توسعه کتابخانه‌ها مستلزم سازماندهی منطقی و مفید است که حاصل تلاش کتابداران آگاه و تحصیل کرده است و نیاز به کتابداران متخصص، روزبه‌روز افزایش می‌یابد [۲۳]. بدین ترتیب، کتابخانه‌ها هم در کمیت و هم در کیفیت کارکنان دچار کمبود هستند. در کتابخانه‌ها از افراد با تحصیلات کم و یا غیرمتخصص بسیار استفاده می‌شود و دلیل آن کمبود کارشناس در این رشته نیست بلکه ممکن است، کمی حقوق باعث جذب نیروی غیرحرفه‌ای شود. از لحاظ کیفی، از مجموع ۶۸ کارمند کتابخانه‌های منطقه، شاید فقط ۹ نفر دارای کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی باشند، ۷ نفر کارشناسی دیگر رشته‌ها و ۵ نفر هم دیپلمه هستند. طبق استانداردها یک سوم کارکنان باید متخصص باشند. کتابخانه‌های علامه حلی، فردوسی و طالقانی با توجه به تعداد کم کارمندان از کیفیت خوبی برخوردارند. ولی کتابخانه‌های ۱۷ شهرپور، سیدمرتضی و احياناً مرکزی عمومی (آمار نداده) از لحاظ کیفی از حد استاندارد پایین‌ترند.

بررسی امکانات و ظرفیت کتابخانه‌ها با توجه به آمار سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که تسهیلات مورد نیاز کافی نبوده و تعداد کتاب‌ها، مراجعان، اعضا و تعداد جمعیت شعاع عملکرد هر کتابخانه متناسب نمی‌باشد (جدول شماره ۳). برای مثال کتابخانه مرکزی عمومی با توجه به تعداد جمعیت تحت پوشش خود که در مرتبه چهارم در بین کتابخانه‌های منطقه قرار دارد، از لحاظ امکانات و تعداد کتاب‌ها، اعضا و مراجعان بی‌نظیر است. در بعضی کتابخانه‌ها به‌خصوص جنوب منطقه که تعداد کتابخانه‌ها بیشتر است و جمعیت تحت پوشش آنها کمتر است، به نظر می‌رسد، امکانات کافی باشد. در عمل هم چند کتابخانه خلوت بود ولی عواملی همچون نداشتن گرمایش و سرمایش مناسب، نوع بنای ساختمان کتابخانه و نداشتن خدمات جنبی و تداخل با کاربری‌های دیگر، از جمله علل عدم استقبال افراد از کتابخانه است.

از نظر سالن مطالعه بررسی‌های میدانی نشان داد که در بعضی از کتابخانه‌ها سالن‌های مطالعه خواهران و برادران از مصادیق بارز تبعیض بوده است. کتابخانه‌های سیدمرتضی، ۱۷ شهرپور، علامه حلی و مرکزی به ترتیب، بیشترین تفاوت و تبعیض را داشتند و فردوسی، خواجوی کرمانی و طالقانی (به‌صورت یک‌روز درمیان برای خواهران) تقریباً از شرایط یکسانی برخوردارند. از نظر زیربنای کتابخانه‌ها، به غیر از کتابخانه ۱۷ شهرپور (کوچک و قدیمی) و مرکزی عمومی (بزرگ)، همه کتابخانه‌های منطقه ۱۲ که بعد از انقلاب اسلامی ساخته شده‌اند، بزرگ و نوساز هستند (جدول شماره ۳).

جدول شماره (۳): مشخصات فضا و امکانات کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲.

کتابخانه‌ها	سازمان مادر	درجه	سال تأسیس	زیربنا	تعدادمیز	تعدادصندلی	تعداد کتاب	مراجعات در ماه	تعداد اعضا
علامه حلی	ارشاد	یک	۱۳۶۱	۱۷۰۰	۳۸	۲۹۰	۲۶۰۰۰	۳۰۰۰	۶۰۰۰
۱۷ شهریور	ارشاد	یک	۱۳۴۸	۵۰۰	۴۰	۱۵۰	۱۷۱۵۰	۶۶۶۶	۳۰۰۰
خواجوی کرمانی	شهرداری ×	سه	۱۳۷۴	-	۲۰	۵۰	۱۳۸۰۰	۱۱۶۶	۱۸۴۳
سیدمرتضی	ارشاد	یک	۱۳۶۶	۱۷۰۰	-	-	۲۲۴۰۰	۴۰۰	۱۷۰۵
فردوسی	شهرداری	سه	۱۳۷۹	۴۰۰	۴۰	۱۴۰	۱۱۷۸۴	۱۸۰۰	۲۱۴۲
مرکزی عمومی	ارشاد	-	۱۳۴۰	۲۸۳۰	۷۱	۱۴۰	۷۵۱۵۹	۱۶۳۴۹	۸۷۸۸
طالقانی	شهرداری	-	۱۳۷۴	۷۰۰	۲۵	۱۰۰	۱۹۵۷۲	۵۰۰۰	۵۱۰۰

× : منظور سازمان فرهنگی-هنری وابسته به شهرداری است.

ساختمان و فضای کتابخانه‌های منطقه نیز نشان دهنده اختلافات فاحشی می باشد. در ساختمان و فیزیکی کتابخانه چه داخل و چه نمای بیرونی، باید از مصالح بومی و استاندارد استفاده شود. مشاهده شده که تقلید از مدل‌های غربی نه تنها باعث آرامش استفاده‌کنندگان و استفاده بهینه از وسایل گرمایش و سرمایش نمی‌شود بلکه باعث عدم استقبال مردم از این‌گونه محیط‌ها می‌شود. در مورد مقایسه زیربنا و درجه کتابخانه‌ها (جدول ۳) همه کتابخانه‌ها به‌غیر از کتابخانه‌های ۱۷ شهریور و فردوسی به حد نصاب رسیده و استاندارد هستند. با توجه به رشد جمعیت و جوانی آن، مواقعی که امتحان دوره‌های تحصیلی و کنکور برگزار می‌شود، فضا شلوغ و غیرقابل تحمل است. اما، در هنگام تابستان که اوقات فراغت جوانان بیشتر است از کتابخانه استقبال نمی‌شود. ظرفیت کتابخانه‌ای با ۱۰۰،۰۰۰ نفر جمعیت، باید حداقل ۱۵۰ صندلی باشد. اکثر کتابخانه‌های منطقه با این حساب از استاندارد بالاترند و در واقعیت بعضی مواقع از سال کتابخانه‌ها خلوت هستند. در رابطه با تطابق ساختمان کتابخانه‌ها برای این کاربری نتایج پاسخهای مندرج در پرسشنامه نشان میدهد که همه کتابخانه‌های وابسته به وزارت ارشاد دارای این ویژگی بوده و همه کتابخانه‌های وابسته به سازمان فرهنگی-هنری شهرداری از همان ابتدا به عنوان کتابخانه ساخته نشده‌اند. می‌توان این مسأله را به اویت ساخت خانه فرهنگ، فرهنگ‌سرا و مواردی این چنین به شهرداری نسبت داد. در هر صورت با تجهیز بیشتر و افزایش فضای کتابخانه‌ها که احتمالاً به صورت عمودی است، می‌توان به افراد خارج از منطقه هم خدمات خوبی ارائه داد. در اکثر موارد که مراجعان فقط برای مطالعه درس‌های شخصی به کتابخانه می‌آیند، کمبود فضا، میز و صندلی، عدم تهویه مناسب و خرابی سرویس‌های بهداشتی و مسایل دیگر به چشم می‌خورد که با آمار و ارقام تحلیل نمی‌شود بلکه باید با ارتباط دوستانه و صمیمانه با مراجعان در رفع مشکلات آنها کوشید.

۵- نتیجه‌گیری

در جامعه امروز ما (به‌ویژه در جنوب شهر تهران) با بعد متوسط خانواری در حدود ۴/۵ نفر و کمبود فضای مسکن، امکان مطالعه در منازل کمتر شده است و در دوره‌هایی از سال، ازدحام مراجعان در کتابخانه‌های عمومی، آسایش را از همه سلب می‌کند. کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ در بافت فرسوده و فشرده تجاری، اداری منطقه و خیابان‌های شلوغ محاصره شده‌اند. کتابخانه‌ای که بیشتر از همه در محیط تجاری و مسکونی قرار گرفته، کتابخانه طالقانی است. ممکن است تصور شود، نزدیکی به مکان‌های مسکونی امتیاز محسوب می‌شود ولی این موضوع به سه دلیل رد می‌شود، اول این که؛ فشردگی بافت مسکونی مانع از گسترش فضای سبز اطراف کتابخانه خواهد شد. دوم این که؛ ازدید اکثر مردم مخفی می‌ماند و نیازمند تبلیغ بیشتری در خیابان‌های اصلی خواهد بود. سوم این که؛ دسترسی به آن مشکل است، به‌خصوص اگر فاصله زیادی با اصلی داشته باشد. کتابخانه‌های مرکزی عمومی (به‌علت وجود بازار)، علامه حلی و ۱۷ شهریور به‌علت قرار گرفتن در کنار خیابان‌های پر رفت و آمد، بیشترین سرو صدای محیط بیرونی کتابخانه را به‌خصوص در بعدازظهر دارند. در حالی که بیشتر منطقه ۱۲ در طرح ممنوع بودن رفت و آمد وسایل نقلیه شخصی از صبح تا ساعت ۵ بعدازظهر (طرح ترافیک) قرار دارد که از مزیت‌های بخش‌هایی از منطقه در قسمتی از روز است. کتابخانه‌های طالقانی و علامه حلی بیشترین درخواست مجاورت و نزدیکی به فرهنگ‌سرا و یا کتابفروشی را دارند. کتابخانه‌های مرکزی عمومی، خواجوی کرمانی (با توجه به درصد بیشتر مراجعان) و ۱۷ شهریور، بیشترین افراد ولگرد و مزاحم را دارند. بافت تجاری

بیشتر منطقه به همراه گرانی زمین و املاک، افزایش تعداد کتابخانه‌ها را تا مدتی منتفی خواهد کرد. محدوده و حوزه نفوذ اکثر کتابخانه‌ها خارج از منطقه است و مراجعان زیادی از خارج منطقه به آن‌ها مراجعه می‌کنند به‌خصوص کتابخانه مرکزی عمومی (پارک شهر). دلایل این امر عبارتند از: مرکز بودن منطقه، نحوه قرار گرفتن کتابخانه‌ها که به علت شرایط خاص کاربری زمین، اکثر آن‌ها در حاشیه منطقه قرار دارند و مسأله دیگر که به سهولت ارتباط کمک می‌کند، وسایل حمل و نقل متنوع و متعدد عمومی (به‌خصوص راه‌آهن زیرزمینی یا مترو) است. این موضوع به گسترش ارتباط و تعامل با جمعیت مناطق اطراف می‌انجامد.

در ضمن تجهیز کتابخانه‌ها متناسب با نیاز متقاضیان نیست، زیرا بیشتر مراجعان برای درس‌های دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی به کتابخانه‌ها می‌آیند و کتابخانه‌ها از لحاظ تعداد و کیفیت کتاب‌های کنکوری و تستی ضعیف هستند و جوابگوی انبوه مراجعان نیستند. اما در تابستان‌ها و مواقعی که امتحان دوره‌های تحصیلی و همچنین کنکور نیست، کتابخانه‌ها خلوت هستند و از امکانات، ظرفیت، کتاب‌ها و نشریات متعدد کتابخانه‌ها استفاده بهینه نمی‌شود. ازدحام جمعیت و وسایل نقلیه شخصی باعث آلودگی‌های صوتی و هوا شده، آسایش را از مردم بومی سلب نموده است. کاربری‌های متنوع تجاری و صنعتی مناطق مسکونی را احاطه کرده و هیچ تفکیکی بین محل کار و استراحت وجود ندارد، در اکثر موارد عامل منفی در کتابخانه‌ها وجود خیابان‌های شلوغ و یا کاربری‌های نامناسب در اطراف آن‌ست و این در صورتی است که با سرمایه‌گذاری‌های زیاد محیط‌های زیبا و جالبی ساخته شده ولی افراد قادر نیستند استفاده مناسب را ببرند. مگر در موارد استثنایی که با تلاش شهرداری‌ها، فضاهای سبز شهری احیاء شده‌اند. با بررسی فاصله زمانی و مکانی مراجعان از کتابخانه‌ها، میزان دسترسی مراجعان به کتابخانه‌ها و توزیع کتابخانه‌ها نسبت به یکدیگر و با در نظر گرفتن جو مذهبی حاکم بر مردم بومی، برای استفاده هرچه بهتر مردم منطقه از کتابخانه‌های عمومی، راه‌حلی به‌غیر از افزایش تعداد کتابخانه‌های دولتی به نظر می‌رسد و آنهم به علت وجود مساجد و حسینیه‌های بسیاری در منطقه است، با تجهیز امکانات و افزایش ساعت کار کتابخانه‌های عمومی مساجد و حسینیه‌ها، مردم منطقه می‌توانند به راحتی و با طی مسافت‌های کوتاه از کتابخانه‌های محلی استفاده کنند، با باز بودن کتابخانه‌های دولتی در روزهای تعطیل که درخواست اکثر مراجعان در این پژوهش و پژوهش‌های قبلی بوده است، غنی سازی مجموعه کتاب‌ها و نشریات کتابخانه‌های دولتی مناطق مجاور و ایجاد قرائت‌خانه‌هایی برای مواقع امتحانات در خانه‌های فرهنگ و یا مجاور کتابخانه‌ها با همان مدیریت، می‌توان اثر کمبود کتابخانه‌ها را کمرنگ‌تر نمود. به‌طور کلی کتابخانه‌های عمومی در جامعه امروز ما می‌توانند از دو راه عمده خدمات‌رسانی نمایند:

۱) غنی سازی مجموعه کتابخانه‌ها. ۲) فعال کردن خدمات جنبی کتابخانه‌ها.

برای رونق و پیشرفت کتابخانه‌های عمومی باید از تمام امکانات برای بهینه کردن مجموعه کتاب‌ها، وسایل سمعی و بصری و رایانه‌ای کتابخانه‌ها و خدمات جنبی از جمله نمایشگاه کتاب و ایجاد سالن‌های قرائت برای افراد محصل و دانشجو- که امکان مطالعه در منزل را ندارند- بهره‌برداری شود. به نظر می‌رسد کمبود کتابخانه اولین مسأله‌ای است که باید به آن پرداخت. در مناطق پُرجمعیت با تعداد اندک کتابخانه‌ها، به‌ویژه در ایام امتحان، مسایل دوچندان می‌شود. با توجه به گسترش و تراکم محدوده تجاری-اداری و گرانی املاک، بهترین راه‌حل، در مقطع فعلی به شکوفایی توان‌های مراکز مذهبی باز می‌گردد که حداقل می‌تواند نیازهای مردم بومی منطقه را رفع کند. به‌علت جو مذهبی حاکم بر منطقه و مردم بومی هنوز کتابخانه مساجد و حسینیه‌های بسیاری فعال می‌باشند که سازمان تأسیس و تجهیز کتابخانه‌های مساجد، امور مربوط به کتابخانه‌های مساجد را به عهده دارد که در تیرماه ۱۳۸۲ از تجهیز مجدد کتابخانه‌های مساجد خیردادند. اگر به کتابخانه‌های حسینیه‌ها کمکی نشود که معمولاً از طرف هیئت‌های مذهبی و کمک‌های مردمی اداره می‌شوند، معلوم نیست پایدار بمانند. بعضی از خانه‌های فرهنگ و فرهنگ‌سراها (متعلق به شهرداری) در زمینه ایجاد کتابخانه فعالیت ندارند، این مراکز طبق قانون باید دارای کتابخانه باشند. در مجموع کتابخانه‌هایی که بعد از انقلاب ساخته شده‌اند از کیفیت و کمیت بالاتری برخوردارند. وجود بازار و قطب‌های تجاری دیگر و گرانی زمین در این منطقه باعث شده کاربری‌های جدید فرهنگی در اطراف منطقه و در زمین‌های بایر شکل بگیرد. با توسعه این‌گونه تحقیقات در سطح چند منطقه مثل حوزه مرکزی، شمالی، جنوبی، شرقی و غربی و یا براساس هر مرزبندی دیگر در شهرهای بزرگ بزرگ مثل تهران، بررسی استقرار و عملکرد کتابخانه برای اجرای اهداف خدمات‌رسانی بسیار بهتر خواهد بود. همسانی مدیریت‌های مختلف جهت احداث، تجهیز و اداره کتابخانه‌های عمومی، به رشد و اعتلای علمی و فرهنگی جامعه، کمک خواهد کرد.

منابع

- [۱] معصومی، مرضیه، ارزیابی و تحلیل توزیع فضائی و امکانات کتابخانه های عمومی در شهر تهران (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ تهران)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، تربیت مدرس، پاییز ۱۳۸۲.
- [۲] بهفروزی، مینو، بررسی وضع موجود کتابخانه های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران، مهرماه ۱۳۷۰، ص ۲۵.
- کتاب اول، بانک اطلاعات شهری، جلد اول، شهرداری تهران، ۷۷-۱۳۶۷، ص ۶۲ و مشاهده نگارنده.
- [۳] زنگی آبادی، مهدیه، تحلیل توزیع فضایی و مکانیابی کتابخانه های عمومی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: شهر کرمان)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، تربیت مدرس، اردیبهشت ۱۳۸۱.
- [۴] مرجانی، نسرین، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی شهر ری و ارائه راه حل برای دست یافتن به وضع مطلوب، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۷.
- [۵] بهفروزی، همان.
- [۶] داویدیان، فرشته، مقایسه میزان رضایت مندی استفاده کنندگان از کتابخانه های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کتابخانه های عمومی وابسته به سازمان فرهنگی - هنری شهرداری شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۷۶.
- [۷] اباذری، محمدرضا، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی شهر اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۸] آقا جان زاده، جمشید، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی استان مازندران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۹] افروزی نیا، عبدالجلیل، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی استان خوزستان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۱۰] تدین ترشیزی، مهدی، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی شهر مشهد، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری و اطلاع رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، تهران، ۱۳۷۴.
- [۱۱] آشوغ، امران، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی استان گیلان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری و اطلاع رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، تهران، ۱۳۷۳.
- [۱۲] امانی، غفور، بررسی وضعیت کتابخانه های عمومی استان اردبیل، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۴.

[13] Kanfindfer, Klarens, An application and analysis of six output measures correlated with user satisfaction...of pitsburgh system, PH.D., 1989.

[14] Oliver, Michael, The public library in the digital age: New technology, perennial problem, 1996.

[15] Bernard, Mery, The meaning of service: An ethnographic study of a public library in quebec, 1996.

[16] Hanson, Elizabet, A jewel in a park: West mount public library, 1897-1918.

- [۱۷] شکوئی، حسین، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، ۱۳۷۳.
- [۱۸] پرهیزکار، اکبر، ارائه الگوی مناسب مکان‌گزینی مراکز خدمات شهری با تحقیق در مدل‌ها و ساج شهری، رساله دکترای دانشگاه تربیت مدرس، انتشارات دانشگاه یزد، ۱۳۸۲.
- [۱۹] حبیبی، محسن و مسائلی، صدیقه، سرانه کاربریهای شهری، انتشارات سازمان ملی زمین و مسکن، ۱۳۷۸.
- [۲۰] زیاری، کرامت‌اله، مدل‌های برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری، انتشارات دانشگاه یزد، ۱۳۸۲.
- [۲۱] ذواشتیاق، صمد، چکیده طرح جامع جدید تهران (طرح حفظ و ساماندهی)، مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران سال ۱۳۷۱، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، اسفند ۱۳۷۷، صص ۳۱-۳۰.
- [۲۲] مرکز آمار ایران، فصلنامه اطلاع‌رسانی و پژوهشی تازه‌های آمار، جلد دوم، تابستان ۱۳۷۷.
- [۲۳] حری، عباس، ده سال تلاش، نامه انجمن کتابداران ایران، جلد ۴، زمستان ۱۳۵۴، ص ۵۱۳.

Spatial analysis of public library in No. 12 district of Tehran using GIS

Manuchehr Farajzadeh

Assistant professor of Tarbiat Modares University
farajzam@modares.ac.ir

Marzyeh Masoomy

Masters in Urban planning

Abstract

Public libraries have an important role in people opportunity to receive information and cultural products. In this paper studied spatial distribution, availibilities and facilities of public library of No. 12 district in Tehran. First base map and required information such as population rate, education and infrastructures and facilities gathered and then completed answering form according to needed information. Result of this sudy indicate in spite of population rate in study area is less than other districts in Tehran, but frequency of libraries is more. Using geographic information systems functions determined one 1000 m radius around libraries centres and extracted the attribute data for each of studied cells. The study of determined cells around each of library indicate the exciting libraries has not optimum distribution. Also facilities and possibilities is not according to population rate that lived in the 1000 m applied radius of each library. To solve present problem have proposed maximum use of other cultural spaces and stablishment of new library in the studied area.

Keywords: urban planning, public library, spatial analysis, GIS